

Tomasz Jasiakiewicz

Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń

tomjot@umk.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4679-0442>

Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 13 kwietnia 2023 r., III CZP 125/22*

<http://dx.doi.org/10.12775/SIT.2025.026>

Teza:

Zgodnie z art. 1002 k.c. roszczenie z tytułu zachowku przechodzi na spadkobiercę osoby uprawnionej do zachowku tylko wtedy, gdy spadkobierca ten należy do osób uprawnionych do zachowku po pierwszym spadkodawcy.

1. Glosowana uchwała jest kolejnym orzeczeniem, w którym Sąd Najwyższy zajął się ważną dla praktyki problematyką dziedziczenia roszczenia o zachówek¹. Sąd uznał, że roszczenie z tytułu zachowku przechodzi na spadkobiercę osoby uprawnionej do zachowku tylko wtedy, gdy spadkobierca ten należy do osób uprawnionych do zachowku po pierwszym spadkodawcy. W konsekwencji wskazane

* „Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna” 2023, nr 11, poz. 104, s. 1 i n. Publikacja powstała w ramach realizacji projektu badawczego pt. „Ochrona interesów rodziny w prawie spadkowym jako uzasadnienie dla limitowania przez ustawodawcę autonomii woli spadkodawcy”, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (nr rej. projektu: 2020 /39/B/HS5/01171).

¹ Zob. zwłaszcza uchwałę SN z dnia 13 lutego 1975 r., III CZP 91/74, *Legalis* nr 18571; wyrok SN z dnia 28 kwietnia 2010 r., III CSK 143/09, *Legalis* nr 237024.

roszczenie nie przechodzi na spadkobiercę osoby uprawnionej do zachowku, jeżeli nie należy on do kręgu osób uprawnionych do zachowku po pierwszym spadkodawcy (art. 1002 k.c.). Wyrażony w tezie do uchwały pogląd o konieczności ścisłej interpretacji art. 1002 k.c. zasługuje na aprobatę, ponieważ w pełni respektuje brzmienie art. 1002 k.c. Ponadto głosowana uchwała wpisuje się w dominujące w judykaturze stanowisko, zgodnie z którym niedopuszczalne jest rozszerzanie zakresu podmiotowego osób uprawnionych do dziedziczenia roszczenia o zachówek. Pewne wątpliwości może natomiast budzić uzasadnienie uchwały, które, jak się wydaje, wymagałoby uzupełnienia. Przede wszystkim Sąd Najwyższy nie zajął stanowiska w kwestii charakteru prawnego roszczenia o zachówek, której przesądzenie ma zasadnicze znaczenie w rozstrzyganej sprawie.

2. Stan faktyczny sprawy nie był skomplikowany. Uprawniona do zachowku córka spadkodawczyni w pozwie skierowanym przeciwko swojemu bratu żądała wypłacenia należnego jej zachowku. Wprawdzie przed zakończeniem procesu powódka zmarła, jednak postępowanie było kontynuowane z udziałem jej męża, który wstąpił do sprawy w charakterze powoda. Ostatecznie Sąd Rejonowy przychylił się do żądania pozwu i zasądził na rzecz jej męża (zięcia spadkodawczyni) kwotę ponad 45 tys. zł. Z kolei rozpatrujący apelację Sąd Okręgowy nabrał wątpliwości co do poprawności dokonanej przez Sąd Rejonowy wykładni art. 1002 k.c. i zwrócił się do Sądu Najwyższego o rozstrzygnięcie zagadnienia prawnego o następującej treści: „Czy w świetle regulacji art. 1002 k.c. roszczenie o zachówek przechodzi na spadkobierców osoby uprawnionej, jeżeli należą oni do kręgu osób uprawnionych do zachowku po pierwszym spadkodawcy (art. 991 k.c.), czyli tym, z którego majątku spadkowego zaspokojony ma zostać zachówek, niezależnie od tego, czy w konkretnej sytuacji faktycznej przysługiwałoby im własne prawo do zachowku po tym pierwszym spadkodawcy, czy też roszczenie o zachówek przechodzi także na tych spadkobierców uprawnionego, którzy byłiby uprawnieni do zachowku po ich bezpośrednim spadkodawcy, a nie tylko po pierwotnym spadkodawcy”. *In casu* powód

był uprawniony do zachowku po swojej zmarłej żonie, natomiast jako zięć nie miał prawa do zachowku po swojej teściowej. W świetle zagadnienia prawnego przedstawionego przez Sąd Okręgowy fakt przynależności do kręgu osób uprawnionych do zachowku po żonie mógłby przemawiać za możliwością dziedziczenia roszczenia o zachówek po zmarłej w pierwszej kolejności matce żony także przez zięcia. Sąd Okręgowy zwrócił przy tym uwagę, że ewentualna reinterpretacja art. 1002 k.c. mogłaby znaleźć uzasadnienie w świetle wypowiedzi doktryny, która postrzega wskazany przepis jako sprzeczny z Konstytucją². Różnicuje on bowiem sytuację prawną uprawnionych do zachowku, którzy zostali zaspokojeni w drodze dziedziczenia (zapisu), oraz tych, którzy muszą korzystać z roszczenia o zachówek. Przepis ten ogranicza również swobodę testowania oraz ochronę prawa dziedziczenia. Dodatkowo Sąd Okręgowy, nawiązując do niektórych wypowiedzi doktryny, podkreślił niespójność i nielogiczność dominującej wykładni art. 1002 k.c., która dopuszcza nieograniczone dysponowanie roszczeniem o zachówek w drodze czynności *inter vivos*, a jednocześnie ogranicza jego przejście na podstawie czynności *mortis causa*.

Rozstrzygając przedstawione zagadnienie prawne, Sąd Najwyższy podkreślił, że w jego orzecznictwie brakuje wypowiedzi, które wskazywałyby na zasadność odmiennej niż dotychczasowa wykładni art. 1002 k.c.³ Stanowisko akcentujące konieczność ścisłej interpretacji art. 1002 k.c. jest zatem jednolite i utrwalone, przy czym znajduje ono odzwierciedlenie również w orzecznictwie sądów powszechnych. Odnosząc się natomiast bezpośrednio do argumentacji Sądu Okręgowego, Sąd Najwyższy odwołał się do dorobku orzeczniczego, zgodnie z którym tego rodzaju zarzuty wobec art. 1002 k.c. nie podlegają weryfikacji na etapie sądowego stosowania prawa, złasz-

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. Nr 78, poz. 483.

³ Uchwała SN z dnia 12 maja 1970 r., III CZP 26/70, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Cywilnej, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych” 1971, nr 2, poz. 21; uchwała SN z dnia 22 grudnia 1982 r., III CZP 60/82 (niepubl.); uchwała SN z dnia 20 grudnia 1988 r., III CZP 101/88, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1990, nr 4, poz. 213; wyrok SN z dnia 28 kwietnia 2010 r., III CSK 143/09, Legalis nr 237024.

cza że można im przeciwstawić racje wynikające z idei zachowku jako instytucji wzmacniającej więzi oraz interesy rodzinne. Ponadto regulacja art. 1002 k.c. jest postrzegana jako realizująca czytelne cele juralne oraz wartości humanistyczne, co wyłącza możliwość przyjęcia istnienia luki konstrukcyjnej lub aksjologicznej. Sąd Najwyższy odwołał się również do orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego, w którym podkreśla się, że nie ma podobieństwa między osobami, którym minimalna część majątku spadkowego, określona w art. 991 k.c., przypadła w drodze spadkobrania, darowizny lub zapisu, a osobami, którym przysługuje jedynie roszczenie o zachówek. Zróżnicowanie sytuacji prawnej tych osób wynika z woli samego testatora, realizującego konstytucyjną zasadę swobody testowania. W konsekwencji art. 1002 k.c. nie narusza konstytucyjnej zasady równości. Wskazany przepis nie jest również sprzeczny z zasadą ochrony prawa dziedziczenia, ponieważ, w odróżnieniu od prawa dziedziczenia, Konstytucja nie ustanawia gwarancji dla samej instytucji zachowku, w szczególności nie nakazuje jej wprowadzenia, a więc tym bardziej nie determinuje ani jej kształtu, ani kręgu uprawnionych. Skoro zaś ustawodawca może, nie naruszając Konstytucji, wyłączyć pewne prawa majątkowe spod mechanizmu dziedziczenia i wprowadzić ich szczególną sukcesję w razie śmierci osoby będącej jej podmiotem, to może także modyfikować regulację prawną dotyczącą zachowku. W konsekwencji Sąd Najwyższy przyjął, że względy natury językowej, systemowej i funkcjonalnej nie uzasadniają odstępiania od dotychczasowej wykładni art. 1002 k.c.

Należy podkreślić, że pomimo trafnej tezy w głosowanym orzeczeniu Sąd Najwyższy nie ustosunkował się do kwestii charakteru prawnego roszczenia o zachówek, bez czego nie można w sposób przekonujący uzasadnić podjętej uchwały. W związku z tym przytoczona przez Sąd argumentacja wymaga uzupełnienia.

3. W doktrynie przeważa zapatrywanie, że roszczenie o zachówek – w przeciwieństwie do prawa do zachowku⁴ – nie ma charakteru

⁴ Prawo do zachowku należy odróżniać od roszczenia o zachówek – por. A. Szpunar, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, „Państwo i Prawo” 1948, nr 8, s. 55; P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, War-

osobistego⁵. Konsekwencją przyjęcia takiego założenia jest dopuszczenie możliwości rozporządzania roszczeniem o zachówek w drodze czynności *inter vivos*⁶. Jednoznaczne stanowisko w przedmiotowym zakresie zajmuje również judykatura, która podkreśla, że roszczenie o zachówek nie ma charakteru osobistego i jest zbywalne⁷.

szawa 2012, s. 64. Przyjmuje się natomiast osobisty charakter prawa do zachowku – por. P. Księżak, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 4A: *Spadki*, red. K. Osajda, Warszawa 2019, s. 941.

⁵ Zgodnie z dominującym poglądem roszczenie o zachówek nie jest ściśle związane z osobą spadkodawcy, por. w tym względzie: M. Pogonowski, *Roszczenie z tytułu zachowku i jego realizacja*, „Monitor Prawniczy” 2008, nr 16, s. 859; P. Księżak, *Glosa do wyroku sądu najwyższego z 28 kwietnia 2010 r., III CSK 143/09*, „Palestra” 2011, nr 7–8, s. 125 i n.; W. Borysiak, *Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona*, Warszawa 2013, s. 79, przyp. 83; O. Nowak, *Ograniczenia w dziedziczeniu roszczenia o zachówek – stan aktualny i perspektywy zmian*, w: *Wokół rekodyfikacji prawa cywilnego. Prace jubileuszowe*, red. P. Stec, M. Załucki, Kraków 2015, s. 410 i n.; H. Witczak, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 28 kwietnia 2010 r., sygn. akt III CSK 143/09*, „Przegląd Sejmowy” 2020, nr 1, <https://doi.org/10.31268/PS.2020.11>, s. 197. Kwestię tę pozostawiają otwartą E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 6: *Spadki*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, s. 285. Zob. jednak P. Księżak, *Zachówek*, s. 356, który twierdzi, że „quasi-osobisty” charakter roszczenia o zachówek wpływa na ograniczenie jego dziedziczności.

⁶ Por. M. Pogonowski, *Roszczenie*, s. 859; B. Kordasiewicz, w: *System prawa prywatnego*, t. 10: *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2015, s. 1096; O. Nowak, *Ograniczenia*, s. 410 i n.; H. Witczak, *Glosa*, s. 201; T. Sokołowski, K. Szadkowski, w: *Kodeks cywilny*, t. 3: *Komentarz*, red. M. Gutowski, Warszawa 2022, s. 1651. Zob. jednak M. Załucki, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 6: *Spadki (art. 922–1087)*, red. M. Habdas, M. Fras, Warszawa 2019, s. 512, który wprawdzie nie kwestionuje możliwości rozporządzania roszczeniem z tytułu zachowku *inter vivos*, jednak zastrzega przy tym, że dochodzenie tego roszczenia przez nabywcę nienależącego do „kategorii osób bliskich spadkodawcy” można oceniać przez pryzmat art. 5 k.c. Z kolei P. Księżak, *Glosa*, s. 127, za godne rozważenia uznaje ograniczenie *de lege lata* możliwości zbywania *inter vivos* roszczenia o zachówek do kręgu osób wskazanych w art. 1002 k.c. Jak się wydaje, przeciwko możliwości rozporządzania roszczeniem *inter vivos* opowiada się I. Ramus, *Dziedziczenie roszczenia o zachówek*, w: *Aequitas sequitur legem. Księga jubileuszowa z okazji 75. urodzin Profesora Andrzeja Zielińskiego*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, G. Jędrejek, Warszawa 2014, s. 474.

⁷ Uchwała SN z dnia 13 lutego 1975 r., III CZP 91/74, *Legalis* nr 18571; wyrok SN z dnia 28 kwietnia 2010 r., III CSK 143/09, *Legalis* nr 237024. Tak też TK w postanowieniu z dnia 8 czerwca 2011 r., SK 14/10, „Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego – Seria A” 2011, nr 5, poz. 45.

Przystępując do analizy tak zakreślonego problemu, należy zauważyć, że przyjęcie założenia o osobistym charakterze roszczenia o zachówek pozwoliłoby składowi orzekającemu Sądowi Najwyższego skutecznie podważyć argumenty wysuwane przez Sąd Okręgowy. Pierwszy z nich, jak już wspomniano, dotyczył sprzeczności art. 1002 k.c. z takimi konstytucyjnymi zasadami jak swoboda testowania, ochrona prawa dziedziczenia oraz zasada równości. W tym kontekście Sąd Najwyższy powołał się na stanowisko Trybunału Konstytucyjnego, który w uzasadnieniu swojego postanowienia z dnia 8 czerwca 2011 r. nie zakwestionował konstytucyjności omawianego przepisu⁸. Wobec niezakwalifikowania przez skład orzekający Sądowi Najwyższego roszczenia o zachówek jako prawa osobistego pogląd o zgodności art. 1002 k.c. z Konstytucją należałoby jednak uznać za nietrafny⁹. Rodzi się wątpliwość, dlaczego przedmiotowe prawo – w braku osób wskazanych w art. 1002 k.c. – nie jest dziedziczone i wygasa z chwilą śmierci uprawnionego. *In casu* zięć, jako spadkobierca swojej żony, nie mógł po niej odziedziczyć roszczenia o zachówek, ponieważ nie był objęty zakresem podmiotowym art. 1002 k.c. W związku z tym roszczenie należne jego żonie wygasło wraz z jej śmiercią. Niedziedziczność prawa jest sytuacją zupełnie wyjątkową i może nastąpić tylko z przyczyn wskazanych w art. 922 § 2 k.c. W świetle tego przepisu prawo jest niedziedziczne, jeżeli ma charakter osobisty bądź też jeżeli zostało poddane regułom sukcesji singularnej, przy czym tylko prawa wymienione w pierwszej kolejności (tj. osobiste) wygasają z chwilą śmierci uprawnionego. Kodeks cywilny nie zna innych powodów wygaśnięcia prawa na skutek śmierci uprawnionego. Wobec niewskazania przez Sąd Najwyższy w uzasadnieniu innej konkretnej przyczyny wygaśnięcia roszczenia o zachówek należałoby – wbrew stanowisku tego Sądu – przyjąć, że pozbawienie możliwości jego dziedziczenia przez spadkobierców niespełniających wymagań z art. 1002 k.c. ma charakter arbitralny, a w konsekwencji stanowi

⁸ Por. postanowienie TK z dnia 8 czerwca 2011 r., SK 14/10, „Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego – Seria A” 2011, nr 5, poz. 45.

⁹ Na możliwą sprzeczność art. 1002 k.c. z Konstytucją zwracają uwagę m.in. P. Księżak, *Glosa*, s. 125, oraz H. Witczak, *Glosa*, s. 196 i n.

naruszenie prawa do dziedziczenia wynikającego z art. 64 Konstytucji RP¹⁰.

Wypada również zgodzić się z poglądem, że w przypadku uznania roszczenia o zachówek za prawo niezwiązane ściśle z osobą spadkodawcy jego niedziedziczność narusza konstytucyjną zasadę równości. Przy takim ujęciu wobec osób niewymienionych w art. 1002 k.c. trudno w istocie wskazać przyczynę, dla której miałyby one nie nabywać roszczenia o zachówek, podczas gdy przedmioty majątkowe po zapisobiercach oraz spadkobiercach nabywane są bez tego rodzaju ograniczeń podmiotowych¹¹. Zarzut naruszenia zasady równości nie jest natomiast uzasadniony, jeżeli przyjąć, że roszczenie o zachówek ma charakter osobisty. Nierówne traktowanie poszczególnych zainteresowanych podmiotów nie jest wówczas wyrazem arbitralnego działania ustawodawcy, lecz znajduje swoje głębokie uzasadnienie w naturze prawnej regulowanej instytucji.

W ramach koncepcji zakładającej nieosobisty charakter roszczenia o zachówek trudno także wyjaśnić, dlaczego uprawniony z tytułu tego roszczenia nie może nim rozporządzać *mortis causa* na rzecz osób spoza kręgu wskazanego w art. 1002 k.c. Ta kwestia może również budzić wątpliwości natury konstytucyjnej, które mogą zostać przezwyciężone przez odwołanie się do ścisłego związku roszczenia o zachówek z osobą spadkodawcy.

Pozytywna lub negatywna ocena konstytucyjności art. 1002 k.c. zależy zatem od sposobu kwalifikacji charakteru prawnego roszczenia o zachówek, przy czym zgodnie z ogólną regułą interpretacyjną spośród możliwych sposobów wykładni danego przepisu należy wybrać taką, która pozwala zachować jego zgodność z Konstytucją¹². Osiągnięcie tego celu nie powinno jednak nastąpić w drodze rozszerzenia zakresu podmiotowego uprawnionych do dziedziczenia

¹⁰ Por. P. Księżak, *Glosa*, s. 125, którego zdaniem: „[...] ustawa wyłącza dziedziczność roszczenia o zachówek bez żadnego przekonującego powodu. Arbitralność decyzji ustawodawcy w tym zakresie jest poważną wskazówką za uznaniem jej niekonstytucyjności”.

¹¹ Zob. w tym zakresie uwagi P. Księżaka, *Glosa*, s. 125, oraz H. Witczak, *Glosa*, s. 202 i n.

¹² Według L. Morawskiego, *Wykładnia w orzecznictwie sądów. Komentarz*, Toruń 2002, s. 168, „niedopuszczalne jest stwierdzenie niekonstytucyjności normy lub aktu, jeżeli możliwe jest jego zinterpretowanie w zgodzie z konstytucją”.

roszczenia o zachówek, jako że literalne brzmienie art. 1002 k.c. nie daje w tym zakresie jakichkolwiek podstaw, lecz w drodze jego kwalifikacji jako prawa o charakterze osobistym.

Ponadto wątpliwości Sądu Okręgowego dotyczyły spójności i logiki art. 1002 k.c., który nie stoi na przeszkodzie rozporządzaniu roszczeniem o zachówek w drodze czynności *inter vivos*, lecz wprowadza ograniczenia w zakresie jego dziedziczenia. Tak rozumiany art. 1002 k.c. można z łatwością obejść przez zbycie roszczenia o zachówek na rzecz osoby, która nie należy do kręgu osób uprawnionych do jego dziedziczenia. Zawarta w uzasadnieniu uchwały odpowiedź Sądu Najwyższego na powyższe zastrzeżenie nie może satysfakcjonować. Sąd Najwyższy ograniczył się bowiem do przywołania dotychczasowych wypowiedzi judykatury w tym zakresie, w których dopuszczono możliwość zbywania roszczenia o zachówek w drodze czynności *inter vivos*¹³, przy czym w głosowanej uchwale Sąd w żaden sposób tego poglądu nie zakwestionował.

Zarzut braku spójności i logiki analizowanej konstrukcji trudno natomiast uznać za uzasadniony ze względu na osobisty charakter roszczenia o zachówek. Sygnalizowany problem w ogóle zatem nie powstaje, jako że przedmiotowe roszczenie z uwagi na swoją osobistą naturę jest po prostu niezbywalne. *In casu* mamy zatem do czynienia z wyjątkiem od ogólnej zasady przewidzianej w art. 509 k.c., zgodnie z którym wierzyciel nie może przenieść wierzytelności na osobę trzecią, jeżeli sprzeciwiałoby się to właściwości zobowiązania¹⁴.

Analizę przedstawionych Sądowi Najwyższemu wątpliwości zawartych w zagadnieniu prawnym, dotyczących interpretacji art. 1002 k.c., można by w zasadzie ograniczyć do zaprezentowanych wyżej uwag. Ze względu na wagę przedmiotowego zagadnienia warto jednak wskazać inne jeszcze argumenty potwierdzające ścisły związek roszczenia o zachówek z osobą spadkodawcy.

tucją”. Por. na ten temat Z. Czeszejko-Sochacki, *Wykładnia w orzecznictwie TK. (Wybrane zagadnienia)*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2001, nr 1, s. 62 i n.

¹³ Por. uchwała SN z dnia 13 lutego 1975 r., III CZP 91/74, *Legalis* nr 18571.

¹⁴ Odmienne SN w uchwale z dnia 13 lutego 1975 r., III CZP 91/74, *Legalis* nr 18571.

O osobistym charakterze roszczenia o zachówek świadczy także wynik wykładni literalnej art. 1002 k.c., który wskazuje, że roszczenie o zachówek jest zasadniczo niedziedziczne¹⁵. W art. 1002 k.c. ustawodawca posługuje się bowiem zwrotem „tylko wtedy”, który z założenia służy formułowaniu wyjątków od określonej zasady. Przykładem w tym względzie jest – wykazujący podobieństwo do art. 1002 k.c. – art. 445 § 3 k.c., zgodnie z którym roszczenie o zadośćuczynienie przechodzi na spadkobierców „tylko wtedy”, gdy zostało uznane na piśmie albo gdy powództwo zostało wytoczone za życia poszkodowanego. Przedmiotowa cecha, a więc zasadnicza niedziedziczność, jest z kolei charakterystyczna dla praw wskazanych w art. 922 § 2 k.c., tj. praw ściśle związanych z osobą spadkodawcy.

Poza tym należy zwrócić uwagę na *ratio legis* przepisów regulujących roszczenie o zachówek. Służą one zabezpieczeniu pod względem majątkowym tzw. solidarności międzypokoleniowej i małżeńskiej, która może doznawać uszczerbku w wyniku podjęcia przez spadkodawcę niekorzystnych dla najbliższych członków rodziny rozporządzeń zarówno *inter vivos*, jak i *mortis causa*. Istnienie stosunku małżeństwa oraz pokrewieństwa stanowi zatem warunek *sine qua non* powstania i dalszego istnienia roszczenia o zachówek, natomiast brak wskazanych relacji rodzinnych pozbawia roszczenie o zachówek racji bytu. Aspekt ten został uwzględniony przez ustawodawcę również w ramach analizowanego art. 1002 k.c., który wprawdzie wprowadza wyjątek od obowiązującej w przypadku tego przepisu zasady osobistości, jednak tylko względem osób spełniających wskazane wyżej kryteria, tj. pozostających z pierwszym spadkodawcą w określonym stosunku rodzinno-prawnym. Trafnie zatem zwrócił uwagę Trybunał Konstytucyjny w postanowieniu z dnia 8 czerwca 2011 r., że „skoro prawo do

¹⁵ Na zasadniczą niedziedziczność roszczenia o zachówek zwraca również uwagę W. Borysiak, *Dziedziczenie*, s. 357, przyp. 104; odmiennie J. Pietrzykowski, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 20 grudnia 1988 r.*, III CZP 101/88, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1990, nr 4, s. 471, oraz H. Witczak, *Glosa*, s. 198, przyp. 5, według których roszczenie z tytułu zachowku jest zasadniczo dziedziczne. Z kolei T. Sokołowski, K. Szadkowski, *Kodeks cywilny*, s. 1648, oraz A. Doliwa, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Warszawa 2023, s. 1938, stoją na stanowisku, że roszczenie o zachówek podlega zasadzie ograniczonej dziedziczności.

zachowku wynika z relacji spadkobiercy z osobami najbliższymi, to dziedziczenie roszczenia z tego tytułu powinno być także oparte na tej samej relacji¹⁶. W związku z tym wypada zauważyć, że roszczenie o zachówek jest roszczeniem o spełnienie świadczenia pieniężnego, któremu nie towarzyszy obowiązek spełnienia świadczenia wzajemnego. Z tego punktu widzenia należy przedmiotowe roszczenie ujmować w kategoriach pewnego przywileju przyznanego określonej grupie osób, który jest o tyle uzasadniony, że znajduje oparcie również w normach konstytucyjnych poświęconych ochronie rodziny¹⁷. Tak rozumiane uprzywilejowanie stanowi dodatkowy argument przemawiający za koncepcją ścisłego związku roszczenia o zachówek z osobą spadkodawcy.

Koncepcja zakładająca ściśle osobisty charakter roszczenia o zachówek ma również swoje uzasadnienie w świetle zasady swobody testowania spadkodawcy i jej ochrony¹⁸. Wynikające z obowiązującej regulacji zachowku ograniczenia swobody testowania sięgają co najmniej 50% majątku spadkodawcy, przy czym punktem odniesienia przy dokonywaniu obliczeń jest nie tylko spadek, lecz także inne składniki majątkowe, które zostały przez ustawodawcę zaliczone do tzw. substratu zachowku. W tym kontekście art. 1002 k.c. należy kwalifikować jako przepis, który dodatkowo ogranicza swobodę testowania. W drodze wyjątku dopuszcza on bowiem dziedziczenie roszczenia, które z chwilą śmierci uprawnionego z uwagi na swój charakter powinno ulec wygaśnięciu. Akcep-

¹⁶ Zob. postanowienie TK z dnia 8 czerwca 2011 r., SK 14/10, „Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego – Seria A” 2011, nr 5, poz. 45.

¹⁷ J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe. Zeszyt 2*, Wrocław 1952, s. 427, trafnie zauważa, że zasadą jest, że „nikt nie jest nieograniczonym panem swego majątku i nie może nim wskutek tego dowolnie – z pominięciem swych najbliższych – rozporządzać”. Obecnie takie stwierdzenie jest w pełni uzasadnione w świetle przepisów Konstytucji – por. P. Księżak, *Zachówek*, s. 58, którego zdaniem ograniczenia swobody testowania „znajdujące uzasadnienie w zasadzie ochrony rodziny są dopuszczalne, a nawet konieczne dla realizacji tych zasad”; T. Justyński, *Zrzeczenie się zachowku. Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 25 lipca 2013 r., P 56/11*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2019, nr 3, poz. 29, s. 3 i n. Odmiennie O. Nowak, *Ograniczenia*, s. 415.

¹⁸ Swobodę testowania w kontekście art. 1002 k.c. przywołuje również M. Załucki, *Kodeks cywilny*, s. 511 i n. Por. także postanowienie TK z dnia 8 czerwca 2011 r., SK 14/10, „Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego – Seria A” 2011, nr 5, poz. 45.

tacja poglądu o nieosobistym charakterze roszczenia o zachówek skutkowałaby ograniczeniem swobody testowania spadkodawcy ze względu na interes osób, których ostateczny katalog byłby definiowany przez samych uprawnionych do zachowku w drodze – mających za przedmiot roszczenie z tytułu zachowku – czynności *inter vivos*. Wprowadzanie przez ustawodawcę ograniczeń dotyczących zasady swobody testowania jest wprawdzie dopuszczalne, jednak katalog beneficjentów takich rozwiązań nie powinien być otwarty, a tym bardziej kształtowany przez samych zainteresowanych.

Argumentów przemawiających za kwalifikacją roszczenia o zachówek jako uprawnienia o charakterze osobistym dostarcza także analiza prawnoporównawcza. Dobrym przykładem w tym względzie jest § 2317 BGB¹⁹, który w przeciwieństwie do obowiązującej *de lege lata* polskiej regulacji wyraźnie stanowi, że roszczenie o zachówek jest zbywalne i dziedziczne, przesądzając o jego nieosobistym charakterze. Nie sposób bowiem uznać roszczenia o zachówek za typowe roszczenie majątkowe nieodbiegające swoim charakterem od innych roszczeń tego rodzaju. Różnice są aż nazbyt oczywiste, stąd też jego wyłączenie z katalogu praw ściśle związanych z osobą spadkodawcy wymagało wprowadzenia przez niemieckiego ustawodawcę szczególnego przepisu w postaci § 2317 BGB. Takiej funkcji, z uwagi na swoją treść, z pewnością nie pełni art. 1002 k.c.

4. Podsumowując, należy stwierdzić, że przepis art. 1002 k.c. jest zgodny z Konstytucją, jak również stanowi regulację spójną i logiczną. Zajęcie takiego stanowiska jest jednak możliwe wyłącznie przy założeniu, że roszczenie o zachówek ma charakter osobisty, przy czym o takiej naturze przedmiotowego roszczenia świadczą przywołane wyżej argumenty. Zakładając natomiast, że przedmiotowe roszczenie nie jest ściśle związane z osobą spadkodawcy, należy dojść do wniosków zgoła odmiennych i podzielić wskazane

¹⁹ Bürgerliches Gesetzbuch z dnia 18 sierpnia 1896 r., BGBl. I S. 42, 2909; 2003 I S. 738. Nieograniczoną możliwość dziedziczenia roszczenia o zachówek przewidywał już nieobowiązujący art. 158 dekretu z dnia 8 października 1946 r. – Prawo spadkowe, Dz.U. z 1946 r. Nr 60, poz. 328.

wyżej wątpliwości formułowane względem art. 1002 k.c. W tym kontekście w pełni ujawnia się rola Sądu Najwyższego, który powinien dokonać takiej wykładni art. 1002 k.c., aby zachować jego zgodność z ustawą zasadniczą. Dopiero przyjęta przez Sąd Najwyższy interpretacja art. 1002 k.c. uwzględniająca osobisty charakter roszczenia o zachówek powinna zostać poddana ocenie Trybunału Konstytucyjnego. W głosowanej uchwale Sąd Najwyższy nie dokonał takiej kwalifikacji, wobec czego można się obawiać, że stwierdzenie przez Trybunał Konstytucyjny niezgodności art. 1002 k.c. z ustawą zasadniczą pozostaje jedynie kwestią czasu²⁰. Skutkowałoby to jednak dalszym ograniczeniem zasady swobody testowania, co *a priori* należy ocenić krytycznie.

STRESZCZENIE

Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 13 kwietnia 2023 r.,
III CZP 125/22

W tezie głosowanej uchwały Sąd Najwyższy przyjął, że roszczenie z tytułu zachowku przechodzi na spadkobiercę osoby uprawnionej do zachowku tylko wtedy, gdy spadkobierca ten należy do osób uprawnionych do zachowku po pierwszym spadkodawcy (art. 1002 k.c.). Uchwała jest kolejnym orzeczeniem, w którym Sąd Najwyższy nie dopuścił do rozszerzenia wskazanego w przepisie art. 1002 k.c. katalogu osób uprawnionych do dziedziczenia roszczenia o zachówek. Tak sformułowane stanowisko Sądu Najwyższego zasługuje na aprobatę. Wątpliwości budzi natomiast uzasadnienie uchwały, w której roszczenie o zachówek nie zostało uznane przez Sąd za prawo o charakterze osobistym. Przy takiej interpretacji należałoby bowiem art. 1002 k.c. uznać za przepis niekonstytucyjny, nie-spójny i nielogiczny. Wbrew stanowisku Sądu Najwyższego tylko wykładnia uwzględniająca ścisły związek roszczenia o zachówek z osobą spadkodawcy pozwala pogodzić treść art. 1002 k.c. z konstytucyjnymi zasadami ochrony prawa dziedziczenia, swobodą testowania i zasadą równości.

Słowa kluczowe: prawo do zachowku; roszczenie o zachówek; dziedziczenie roszczenia o zachówek; osobisty charakter roszczenia o zachówek; swoboda testowania

²⁰ Potwierdzeniem tych obaw są zdania odrębne do postanowienia TK z dnia 19 listopada 2025 r., SK 16/18, OTK ZU A/2026, poz. 16, s. 1 i n.

SUMMARY

Gloss to the resolution of the Supreme Court of 13 April 2023, III CZP 125/22

In the thesis to the resolution under comment, the Supreme Court accepted that a claim resulting from a legitim shall devolve upon an heir of the person entitled to that legitim only if that heir is one of the persons entitled to a legitim from the first deceased (Article 1002 of the Civil Code). The resolution is another decision in which the Supreme Court did not allow the catalogue of persons entitled to inherit a claim resulting from a legitim (indicated in the provision of Article 1002 of the Civil Code) to be expanded. The position of the Supreme Court formulated in this way deserves approval. On the other hand, doubts are raised by the justification of the resolution, in which the claim resulting from the legitim was not recognised by the Court as a right of a personal nature. Indeed, with such an interpretation, Article 1002 of the Civil Code would have to be regarded as an unconstitutional, inconsistent and illogical provision. Contrary to the position of the Supreme Court, only an interpretation taking into account the close connection of the claim resulting from the legitim with the person of the testator allows reconciling the content of Article 1002 of the Civil Code with the constitutional principles of protection of the right of inheritance, freedom of testation and the principle of equality.

Keywords: right to legitim; claim resulting from a legitim; succession of a claim resulting from a legitim; personal nature of a claim resulting from a legitim; freedom of testation

BIBLIOGRAFIA

- Borysiak W., *Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona*, Warszawa 2013.
- Czeszejko-Sochacki Z., *Wykładowia w orzecznictwie TK. (Wybrane zagadnienia)*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2001, nr 1.
- Doliwa A., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Warszawa 2023.
- Gwiazdomorski J., *Prawo spadkowe. Zeszyt 2*, Wrocław 1952.
- Justyński T., *Zrzeczenie się zachowku. Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 25 lipca 2013 r., P 56/11*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2019, nr 3, poz. 29.
- Kordasiewicz B., w: *System prawa prywatnego*, t. 10: *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2015.
- Księżak P., *Glosa do wyroku sądu najwyższego z 28 kwietnia 2010 r., III CSK 143/09*, „Palestra” 2011, nr 7–8.

- Księżak P., *Zachowek w polskim prawie spadkowym*, Warszawa 2012.
- Księżak P., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 4A: *Spadki*, red. K. Osajda, Warszawa 2019.
- Morawski L., *Wykładowia w orzecznictwie sądów. Komentarz*, Toruń 2002.
- Nowak O., *Ograniczenia w dziedziczeniu roszczenia o zachowek – stan aktualny i perspektywy zmian*, w: *Wokół rekodyfikacji prawa cywilnego. Prace jubileuszowe*, red. P. Stec, M. Załucki, Kraków 2015.
- Pietrzykowski J., *Głosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 20 grudnia 1988 r., III CZP 101/88*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1990, nr 4.
- Pogonowski M., *Roszczenie z tytułu zachowku i jego realizacja*, „Monitor Prawniczy” 2008, nr 16.
- Ramus I., *Dziedziczenie roszczenia o zachowek*, w: *Aequitas sequitur legem. Księga jubileuszowa z okazji 75. urodzin Profesora Andrzeja Zielińskiego*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, G. Jędrejek, Warszawa 2014.
- Skowrońska-Bocian E., Wierciński J., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 6: *Spadki*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017.
- Sokołowski T., Szadkowski K., w: *Kodeks cywilny*, t. 3: *Komentarz*, red. M. Gutowski, Warszawa 2022.
- Szpunar A., *Zachowek w polskim prawie spadkowym*, „Państwo i Prawo” 1948, nr 8.
- Witczak H., *Głosa do wyroku Sądu Najwyższego z 28 kwietnia 2010 r., sygn. akt III CSK 143/09*, „Przegląd Sejmowy” 2020, nr 1, <https://doi.org/10.31268/PS.2020.11>.
- Załucki M., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 6: *Spadki (art. 922–1087)*, red. M. Habdas, M. Fras, Warszawa 2019.